

Z KALENDARZA HISTORYCZNEGO

Wiesław Jamrożek
Poznań

W rocznicę wydarzeń wrzesińskich i strajków szkolnych w zaborze pruskim

W 1996 roku mija 95 lat od znanych wypadków wrzesińskich i 90 lat od wybuchu powszechnego strajku szkolnego w zaborze pruskim. Wydarzenia te będąc przejawem wzrastającego oporu polskiego społeczeństwa okresu niewoli narodowej przeciwko obcej, pruskiej szkole na trwałe zapisały się w historii narodu. Zdaniem jednego ze współczesnych polskich historyków odegrały one – obok wydarzeń Wiosny Ludów i okresu kulturkampfu – „najważniejszą rolę w kształtowaniu się świadomości narodowej społeczeństwa polskiego pod panowaniem pruskim” (L. Trzeciakowski, 1973, s. 331).

W ostatnich dziesięcioleciach XIX i początkach XX wieku ludność polska zaboru pruskiego poddawana była nasilonej akcji wynaradawiającej w większym stopniu aniżeli ludność Galicji czy Królestwa Polskiego. W założeniach antypolskiej polityki Prus ważną rolę odgrywał system szkolny, który stał się faktycznym narzędziem w rękach zaborcy w jego germanizacyjnych poczynaniach.

Germanizacja szkolnictwa, wykorzystywanie go dla realizacji celów antypolskiej polityki na „wschodnich kresach” Prus, następowały równolegle do germanizacji różnych innych dziedzin życia publicznego na tym terenie (np. gospodarczej, administracyjnej, kościelnej). W zakresie oświaty germanizacja objęła przede wszystkim takie jej elementy, jak programy i język nauczania w szkołach, duch wychowawczy tych instytucji, kadre nauczającą.

Tendencja do usunięcia języka polskiego ze szkoły na terenie zaboru pruskiego ujawniła się w polityce szkolnej Prus ze wzmożoną siłą w latach tzw. kulturkampfu. Zarządzenia władz pruskich z tego okresu eliminowały język polski ze szkół średnich (pozostawiając tylko jego nadobowiązkową naukę, usuniętą ostatecznie w 1900 roku) i ograniczały jego prawa w szkolnictwie ludowym. Na przykład zarządzeniem regencji opolskiej wydanej dla Górnego Śląska (z 20 września 1872 roku) wyłącznym językiem wykładowym w szkołach ludowych uczyniono język niemiecki. Zezwolono na posługiwanie się językiem polskim w nauce religii na stopniu niższym i częściowo na stopniu średnim (w roli języka pomocniczego). W prowincji poznańskiej, gdzie uprawnienia języka polskiego w szkolnictwie ludowym były dotychczas szersze niż w innych częściach zaboru pruskiego, rozporządzeniem naczelnego prezesa tej prowincji z 27 października 1873 roku zaprowadzono język niemiecki jako język wykładowy we wszystkich przedmiotach nauki z wyjątkiem nauki religii i śpiewu kościelnego. Pozwolono na posługiwanie się w nauczaniu językiem polskim jako językiem pomocniczym. Pozostawiono zarazem język polski jako obowiązkowy przedmiot nauczania dla dzieci polskich.

Kolejnym ważnym krokiem władz pruskich skierowanym przeciwko obecności języka polskiego w szkole ludowej były ich postanowienia z 1887 roku znoszące zupełnie naukę języka polskiego w szkołach prowincji poznańskiej i Prusach Zachodnich (gdzie język polski nauczany był jeszcze w niewielkim wymiarze godzinowym; godziny służące dotychczas nauce języka polskiego przeznaczono na naukę języka niemieckiego).

Uprawnień języka polskiego w szkole ludowej nie zmienia zasadniczo liberalniejsza polityka rządów Capriviego (kiedy zezwolono najpierw na prywatne nauczanie języka polskiego nawet w lokalach szkolnych a następnie wprowadzono na nowo naukę języka polskiego – w ramach przedmiotu nadobowiązkowego – do programu szkół ludowych w prowincji poznańskiej). Ostatnim przedmiotem wykładanym w języku polskim w wielu szkołach pozostawała nadal religia. Jednakże z początkiem XX wieku przystąpiono również do wprowadzania nauczania religii w języku niemieckim.

Począwszy od 1900 roku zaczęto zaprowadzać we wszystkich wyżej zorganizowanych szkołach (które uniknęły tego wcześniej) niemiecki wykład religii na najwyższym, a następnie i na średnim (często też i na najniższym) stopniu nauki. Rozporządzeniem z 4 marca 1901 roku niemiecki wykład religii na najwyższym stopniu nauki postanowiła zaprowadzić formalnie także regencja poznańska.

Zaprowadzenie od kwietnia 1901 roku języka niemieckiego w nauce religii wyższych klas szkoły ludowej we Wrześni napotkało jednak zdecydowany opór uczących się w szkole dzieci polskich i ich rodziców. Dzieci w porozumieniu z rodzicami odmawiały przyjęcia niemieckich katechizmów i udzielania na lekcjach religii odpowiedzi w języku niemieckim. Oporu tego nie mogły złamać groźby i kary wobec nich stosowane (środki te wywoływały natomiast wzrastające oburzenie rodziców i mieszkańców Wrześni). Do zaostrzenia sytuacji doszło 20 maja, kiedy po dwugodzinnym areszcie zarządzono wobec dzieci – na polecenie inspektora szkolnego Wintera – masową chłostę. Egzekucja ta ściągnęła pod szkołę tłum rodziców oraz mieszkańców Wrześni i spowodowała ich żywiołową manifestację solidarności z dziećmi (trwającą także następnego dnia).

Powyższe wypadki (które znalazły później swój epilog w sądzie gnieźnieńskim) nie zakończyły oporu dzieci. Liczba dzieci wrzesińskich protestujących przeciwko niemieckiemu wykładowi religii ciągle wzrastała. Opór ten trwał z niezłomną siłą przez cały rok 1901 i poważną część następnego. Mimo jego załamania w drugiej połowie 1902 roku, całkowite zakończenie protestu nastąpiło dopiero na początku roku szkolnego 1904/1905. Za przykładem opornych dzieci wrzesińskich poszły również dzieci z pobliskiego Miłosławia (już w końcu maja 1901 r.) i – z różnym nasileniem oporu – innych miejscowości. Sprawa wrzesińska nabrała zarazem światowego rozgłosu stając się z jednej strony przejawem pruskiego gwałtu, z drugiej – symbolem heroizmu polskiego dziecka. Wywołała oburzenie i poczucie solidarności ze strajkującymi dziećmi z Wrześni także u przedstawicieli ówczesnej polskiej kultury. Zaangażowana w organizowanie akcji protestacyjnej Maria Konopnicka w wierszu opublikowanym w 1902 roku pisała m.in.:

„Tam od Gniezna i od Warty
Biją głosy w świat otwarty,
Biją głosy, ziemia jęczy:
– Prusak dzieci polskie męczy!

Za ten pacierz w własnej mowie,
Co ją zdali nam ojcowie,
Co go nas uczyły matki
– Prusak męczy polskie dziatki!”

(M. Konopnicka, 1974, s. 155)

Wydarzenia wrzesińskie nie zahamowały poczynań pruskich władz szkolnych zmierzających do dalszego wprowadzania w szkole ludowej nauczania religii w języku niemieckim. Doprowadziło to w 1906 roku do wybuchu powszechnego strajku szkolnego w prowincji poznańskiej, na Pomorzu Gdańskim i częściowo na Śląsku. W tej pierwszej na 1200 szkół z przewagą dzieci polskich zostało objętych strajkiem 760 szkół (63% ich ogólnej liczby).

Falę powszechnego strajku (poprzedzoną licznymi wiecami protestacyjnymi przeciwko dalszemu wprowadzaniu nauki religii w języku niemieckim) zapoczątkowały dzieci w Miłostawiu 24 czerwca 1906 roku. Ich śladem podążyły dzieci z wielu innych szkół zaboru pruskiego. W samym Poznaniu jako pierwsza (20 września) zastrajkowała szkoła przy ul. Wszystkich Świętych. Strajk dzieci w poszczególnych szkołach zaczynał się podobnie. M. Jabczyński pisze: „Dzieci przynosiły do szkoły kartki, wypisane niewprawną częstokroć ręką rodziców, a donoszące, że ci ostatni zabraniają im naukę religii w języku niemieckim. Oddanie pierwszych kartek pociągało za sobą naśladowców. Równocześnie dzieci wzbraniały się przyjmować niemieckie katechizmy i udzielać jakichkolwiek odpowiedzi na pytania, stawiane po niemiecku na lekcjach religii” (M. Jabczyński, 1930, s. 83).

Strajk osiągnął punkt kulminacyjny w ostatnich miesiącach 1906 roku, kiedy liczba strajkujących dzieci w Poznaniu sięgnęła 75 tys. Szykany i kary stosowane przez władze pruskie wobec strajkujących dzieci i rodziców przyczyniły się jednak do załamania się strajku (w jego masowym wymiarze) w czerwcu 1907 roku. I tym razem opór dzieci polskich z zaboru pruskiego poruszył opinię światową oraz odbił się głośnym echem w innych dzielnicach polskich (zwłaszcza w Galicji).

Bibliografia

- Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej do 1918*, praca zbior. pod red. S. Michalskiego, Warszawa 1982.
- L. Gomolec, *Strajki szkolne w Poznaniu w latach 1901-1907*, Poznań 1956.
- L. Gomolec, *We Wrześni przed sześćdziesięciu laty 1901-1961*, Poznań 1961.
- M. Jabczyński, *Walka dziatwy polskiej z pruską szkołą*, Poznań 1930.
- M. Konopnicka, *Wiersze wybrane*, wyb. i wstęp A. Kamińskiej, Warszawa 1974.
- S. Truchim, *Historia szkolnictwa i oświaty polskiej w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815-1915*, Tom II, Łódź 1968.
- L. Trzeciakowski, *Pod pruskim zaborem 1850-1918*, Warszawa 1973.
- Wydarzenia wrzesińskie w roku 1901*, praca zbior. pod red. Z. Grota, Poznań 1964.

Łucja Kabzińska
Olsztyn

Stanisław Kot — najwybitniejszy organizator badań historyczno-oświatowych okresu międzywojennego

W 1995 roku mija 20 rocznica śmierci prof. Stanisława Kota (ur. 22 X 1885 r., zmarł 26 XII 1975 r.) i jednocześnie 110 rocznica jego urodzin. Stwarza to okazję do przypomnienia jego zasług i wkładu, jaki wniósł w tworzenie i rozwój historii wychowania jako dyscypliny naukowej.